

Соціально-економічні проблеми ринкової трансформації України

УДК 330.567.25:330.342.146

ЗАОЩАДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

О.Б. Ватченко,
кандидат економічних наук

О.С. Альхімович,
аспірантка

У статті досліджується сучасна структура заощаджень населення, аналізуються чинники впливу, а також визначаються заходи щодо збільшення заощаджень.

Дніпропетровська державна
фінансова академія

Ключові слова: заощадження, банківська система, державна політика, депозит.

Постановка проблеми. Перетворення, які відбувались в Україні у перші роки незалежності, характеризувались спадом виробництва і, як наслідок, вимушеною неповною зайнятістю та безробіттям значної частини працездатного населення. Недосконалість законодавчих важелів впливу на регулювання процесу майнового розшарування населення призвели до зниження рівня його життя, поглибили розшарування за рівнем грошових доходів та розподілом майна. Більша частина населення стала неспроможною заощаджувати окрім того, грошові доходи громадян тінзувалися. У ринковій економіці змінилась структура грошових доходів населення, основними джерелами яких є: заробітна плата, соціальні трансферти, доходи від власності, доходи від продажу сільськогосподарської продукції, грошова допомога від родичів, доходи від самозайнятості та ін. У структурі грошових доходів населення України найбільшу питому вагу становить оплата праці, частка на якій складає 42,7% (2007 р.). Водночас помітно збільшилася частка, що припадає на пенсії, соціальні допомоги та стипендії (з 38,4% у 2006 р. до 39,2% у 2007 р.). Дуже непомітними є доходи від власності (дивіденди від

акцій та інших цінних паперів, вкладів, доходів від найму нерухомості), частка яких у сукупних грошових доходах становить лише 3% (2007 р.) [10].

У ринковій економіці заощадження населення займають особливе місце серед економічних явищ, бо перебувають на межі інтересів громадян, держави та фінансових організацій. З одного боку, заощадження є важливим показником рівня життя населення, пов'язаним із його споживанням, доходами та видатками, а з іншого – заощадження являють собою цінний ресурс економічного розвитку, джерело інвестицій та кредитування господарства.

Отже, збільшення заощаджень населення є досить актуальною проблемою в Україні.

Метою статті є дослідження сучасної структури заощаджень населення, аналіз впливу чинників на їх рівень та розробка рекомендацій щодо їх стимулювання.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження поняття доходів населення і заощаджень зробили відомі західні науковці: Дж. М. Кейнс, Ф. Модільяні, Д. Рікардо, М. Флєвін, М. Фрідман. Різні аспекти проблем формування заоща-

джень вивчають вітчизняні вчені та фахівці, такі як О. Ватаманюк, П. Савченко Н. Дорофєєва та ін.

Вклад основного матеріалу дослідження. Стан заощаджень населення відображає процеси загальноекономічного розвитку України, включаючи соціальні аспекти, а також становлення фінансової і банківської системи. У процесі формування заощаджень населення України за останні 15 років можна визначити три етапи [5].

Перший етап (1992-1995 рр.) – глобальне знецінення заощаджень населення у зв'язку з гіперінфляційними процесами в Україні. Масштабне знецінення національної валюти на внутрішньому і зовнішньому ринках, дестабілізація і руйнація економіки на макро- і мікрорівнях вплинули на суттєве зниження рівня заощаджень. У 1980-х рр. рівень заощаджень населення (співвідношення заощаджень до суми грошових доходів) становив 5-7%, у 1990 р. він зріс до 12,2%. – 1991 р. характеризувався підвищенням роздрібних цін і тарифів, частка заощаджень склала 17,2%. Інфляційні процеси 1992 р. призвели до різкого спаду заощаджень, тому вони склали – 6,2%, а у 1995 р. – 1,7%, що становило їх мінімальну межу (рис. 1).

Другий етап (1996 – 1999 рр.) – нестабільність формування заощаджень населення в умовах обмеженої інфляції (10-20%), але продовження економічного спаду і нестабільності курсу національної валюти до іноземних валют. У період грошової реформи і після вперше з'являється реальне зростання заощаджень населення у банківській системі. За 1996-1997 рр. у сукупності заощадження населення зросли у реальному обчисленні у 2,5 раза, а в національній валюті – у 2,1 раза [10].

Третій етап (з 2000 р.) – позитивні тенденції зростання заощаджень населення на тлі макроекономічної, фінансової і валютної стабілізації. Динаміка реального зростання у 2000 і 2001 рр. ВВП відповідно на 5,9 й 9,1% та промислового виробництва – на 12,4 й 14,2% вплинули на зростання грошових доходів населення у 2000 р. у номінальному вираженні на 40,4% і реальних (з урахуванням інфляції) – на 34,9%, а 2001 р. відповідно на 25,2 і 39,8%, у 2002 р. частка заощаджень складала 12%. Але після 2002 р. темпи зростання доходів і заощаджень почали уповільнюватись і наразі частка заощаджень від загальної суми доходів населення складає лише 3% (рис. 1) [10].

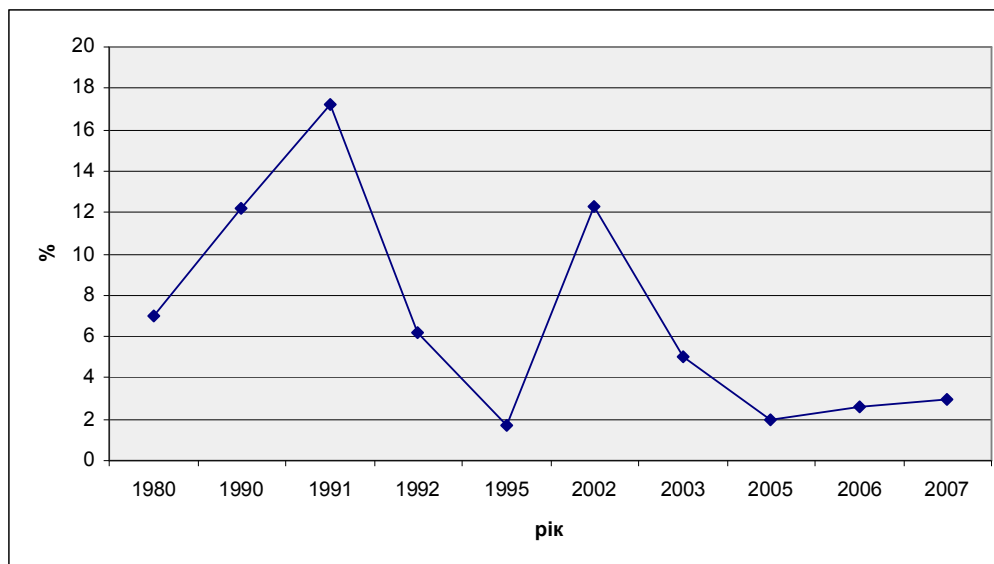

Рис. 1. Частка заощаджень населення від суми грошових доходів, %

Отже, інфляційні процеси, які відбулися в Україні у 1992-1995 рр., зруйнували матеріальну основу формування заощаджень, знецінили всі види заощаджень на-

селення за попередні десятиріччя і суттєво знизили їхню роль у формуванні ресурсної бази комерційних банків.

На формування заощаджень в еконо-

міці і заощаджень населення впливають різні чинники: державна політика, економічна

й демографічна ситуація, мережа кредитно-фінансових інститутів (рис. 2) [5].

Рис. 2. Чинники, що впливають на процес формування заощаджень

«Проаналізуємо їх вплив на формування заощаджень населення.

Основою заощаджень населення є добровільне відкладення грошей на певний час після задоволення своїх потреб. Під поняттям «заощадження» слід розуміти частину грошових доходів населення, що формується внаслідок скорочення поточного особистого споживання і призначена для забезпечення потреби у майбутньому. Рівень доходів населення обмежує величину можливого задоволення потреб громадян і зумовлює потребу нагромаджувати гроші, щоб придбати потрібний товар або сплатити по-

слугу [7].

За характером мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на організовані та неорганізовані. Організовані заощадження – це такі заощадження населення, мобілізацію і розміщення яких проводить банківська система, або небанківські фінансово-кредитні установи, які згідно із законодавством мають право здійснювати операції щодо залучення коштів населення та їх розміщення. Від розміщення заощаджень у фінансово-кредитних установах населення отримує прибуток у вигляді відсотків і дивідендів.

Організовані заощадження домогосподарств поділяють на [5]:

- вклади у банківських установах;
- вклади у небанківських депозитних установах;
- придбання цінних паперів;
- вкладення у страхові поліси.

Неорганізовані грошові заощадження населення – це ті, що зберігаються безпосередньо у населення готівкою у національній та іноземній валютах. Частина неорганізованих заощаджень населення може набувати натуральної форми через вкладання їх у товари тривалого користування.

Потреба заощаджувати гроші впливає із системи мотивів їх утворення. Цими мотивами можуть бути: придбання товарів і послуг, оплата яких потребує значної суми грошей, що перевищує кошти, які залишилися після задоволення поточних потреб – придбання автомобілів та інших товарів, що дорого коштують; утворення заощаджень на непередбачені випадки тощо. Утворення об'єктивно неодмінних заощаджень може бути пов'язане із змінами у соціально-економічному та політичному становищі в країні. Ці заощадження пов'язані з

тимчасовим непрацевлаштуванням, потребою змінити місце проживання та іншими мотивами.

Найбільш питому вагу в структурі заощаджень займають вклади у банківських установах. У наш час вони переживають досить суттєві структурні зрушення. У 2008 р. сума депозитного портфеля складає 309,1 млрд. грн., структура депозитів фізичних осіб складає близько 77% – термінові внески, 23% – залишки на поточних рахунках, переважно карткових рахунках. За останній рік збільшилась кількість довгострокових депозитів, так з 01.03.07 по 01.03.08 обсяг довгострокових вкладів на термін більше 2-х років зріс на 86,1% – до 14,7 млрд. грн. (рис. 3). Це майже 11% від усіх термінових вкладів населення у банках України (рис. 4). Щодо регіональної структури ринку депозитів населення, то близько 30% всього депозитного портфеля сконцентровано у Києві. Це пояснюється, перш за все, високими доходами мешканців столиці. Середня заробітна плата у м. Київ складає 3038 грн. (грудень 2007 р.), у той час як в Україні – 1675 грн. [10].

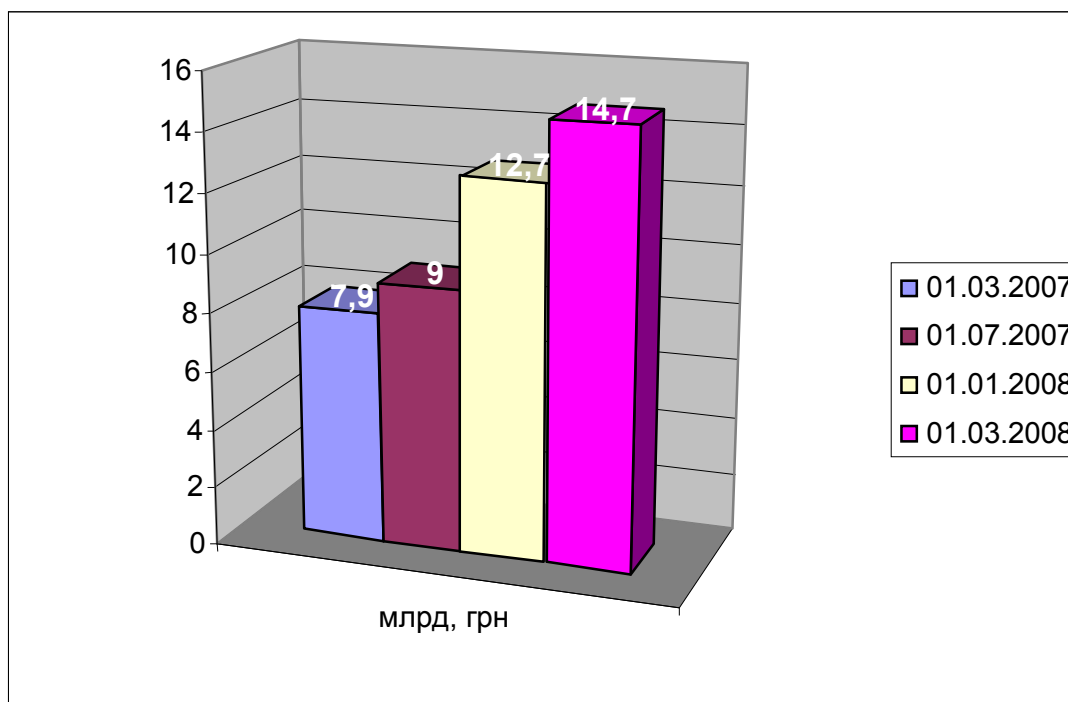

Рис. 3. Обсяг депозитів на термін більше 2-х років, млрд.

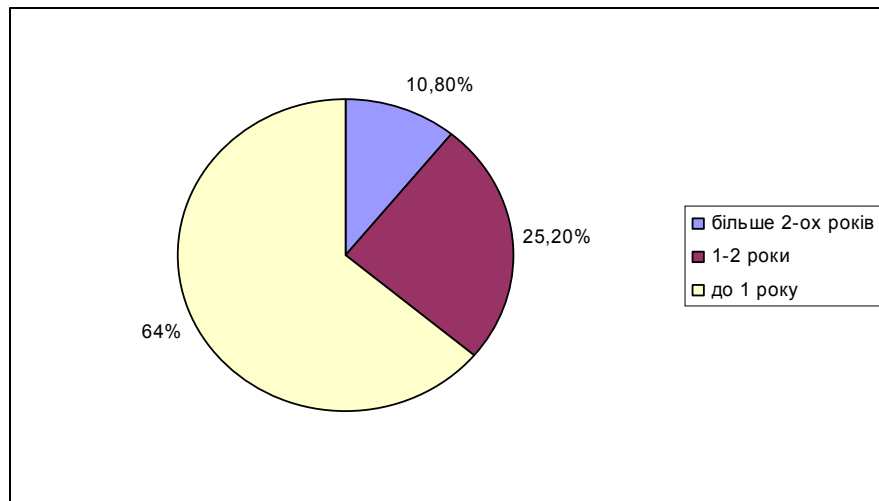

Рис. 4. Структура термінових депозитів, 01.03.08 р.

Сприятлива економічна ситуація у державі стимулює розвиток ощадного процесу, а інфляція та безробіття є причиною знецінення і скорочення заощаджень.

Грошові заощадження зростають, якщо зростають грошові доходи населення і

зменшуються обов'язкові платежі та добровільні внески, споживчі та інші видатки. Так, наприклад, у 2008 р. із збільшенням середньої заробітної плати значно збільшився розмір термінових внесків у банках (рис. 5) [9].

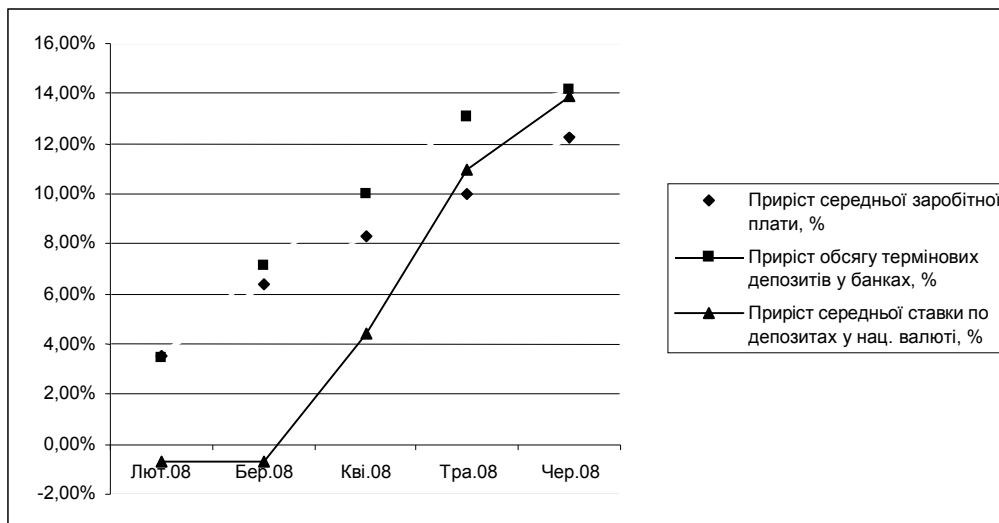

Рис. 5. Приріст середньої заробітної плати, обсягу термінових депозитів у банках, середньої ставки по депозитам у національній валюті, %, 2008 р.

Кошти населення формують майже 25% залучених і позичених ресурсів комерційних банків України. Це, звичайно, невисокий показник. У банківській системі СРСР вклади населення формували майже 90% залучених ресурсів.

У банках країн із розвинутою ринковою економікою кошти домашніх госпо-

дарств є активним ресурсом для здійснення активних операцій.

Поки що у наших комерційних банках України кошти населення є другорядним джерелом ресурсів після коштів юридичних осіб. На це впливають чинники, які стримують заощадження і приплив грошей у банківську систему. Серед них [5]:

- незначний рівень реальних доходів населення, які залишаються після споживчих видатків і є джерелом для банківських депозитів;

- споживчі видатки збільшуються із зростанням цін;

- низький рівень заробітку основної маси населення;

- високий рівень оподаткування доходів громадян;

- недостатня довіра людей до банківської системи, що спричинена банкрутством багатьох банків і низьким рівнем ком-

пенсації заощаджень;

- недостатній рівень банківських технологій обслуговування населення у багатьох банках;

- неналежна довіра до національних грошей, яка спонукає зберігати заощадження в іноземній валюті;

Кожна з груп економічних суб'єктів має свій інструментарій впливу на формування заощаджень і може використовувати його як для стимулювання, так і для стримування заощаджувального процесу (табл. 1).

Таблиця 1

Інструменти стимулювання заощаджень	
Державні інструменти	Банківські інструменти
політика оплати праці (встановлення мінімальної заробітної плати, нарахування на фонд оплати праці та ін.)	зміна рівня доходу за банківськими вкладками
політика пенсійного та інших форм соціального забезпечення населення	зміна надійності банківських вкладів населення
регулювання цін і тарифів на товари та послуги	рівень зручності та комфортності депозитного обслуговування
оподаткування доходів населення	

Політика оплати праці та пенсійного забезпечення – досить могутній інструмент впливу держави на формування заощаджень. Регулювання цін і тарифів органами державного управління в сучасній Україні істотно впливає на формування заощаджень. Високоєфективним інструментом регулювання заощаджень з боку держави є механізм оподаткування доходів населення. Його ефективність зумовлена тим, що підвищення рівня оподаткування зменшує схильність населення до заощаджень.

Одним із банківських інструментів стимулювання заощаджень особливо важливою є ставка депозитного відсотка як така, що безпосередньо і негайно впливає на матеріальну зацікавленість домогосподарств здійснювати вклади - при зростанні ставки вона посилюється, а при зниженні –

зменшується (рис. 4). Завдяки такій властивості цієї ставки кожен банк реалізує власну депозитну політику як важливий напрям банківського менеджменту, призначеного оптимізувати інтереси своїх вкладників та власні інтереси.

Використання українськими банками ставки депозитного відсотка як ефективного інструменту стимулювання заощаджень ускладнюється низкою обставин:

- високою часткою інвалютних запасів у загальному обсязі заощаджень населення, внаслідок чого банки змушені диференціювати свою депозитну політику за видами валют, встановлюючи дві відсоткові ставки, два види депозитних рахунків з різними механізмами їх ведення, по-різному узгоджувати свої інтереси з інтересами вкладників;

- високим рівнем інфляції, внаслідок чого виникає значна відмінність між номінальною і реальною ставкою депозитного відсотка;

- істотними і частими коливаннями валютного курсу, внаслідок чого помітно змінюється інтерес вкладників до валюти та, відповідно, до гривневих вкладів;

- недостатня зацікавленість банків залучати заощадження населення на вклади.

Проте в Україні є одна обставина, що сприятливо впливає на використання ставки депозитного відсотка із стимулювальною метою – це звільнення від оподаткування доходів населення за банківськими депозитами. Відповідно до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» до складу загального місячного оподаткованого доходу включається дохід у вигляді відсотків (дисконтних доходів), але дія цього підпункту тимчасово припинена [3]. Ця обставина суттєво полегшує банкам підтримувати реальну ставку депозитного відсотка на достатньому рівні, особливо у роки з високим рівнем інфляції.

У механізмі впливу депозитної ставки на заощадження беруть участь одночасно два її рівні – номінальний і реальний. Спо-

чатку після зміни номінальної депозитної ставки відповідно змінюються заощаджувальні настрої і вкладна активність населення, оскільки зміни реальної ставки відсотка виявляються і дають згодом про себе знати у сфері вкладів згодом. І тільки після того, коли основна маса вкладників усвідомить, у який бік змінюється реальна депозитна ставка, остання теж починає впливати на ощадні настрої і вкладну активність населення. Напрямо цього впливу може збігатися із впливом номінальної ставки, а може бути прямо протилежним. У першому випадку вкладна активність населення продовжуватиметься навіть при незмінній номінальній ставці. У другому випадку вкладна активність знижуватиметься навіть при стабільній чи незначній зростаючій національній відсотковій ставці (рис. 6).

На відхилення реальної ставки відсотка від номінальної впливають два чинники:

- рівень інфляції: що він вищий, то меншою буде реальна ставка порівняно з номінальною, і навпаки;

- рівень оподаткування доходів за депозитами (напрямо впливу той самий, що й в інфляції).

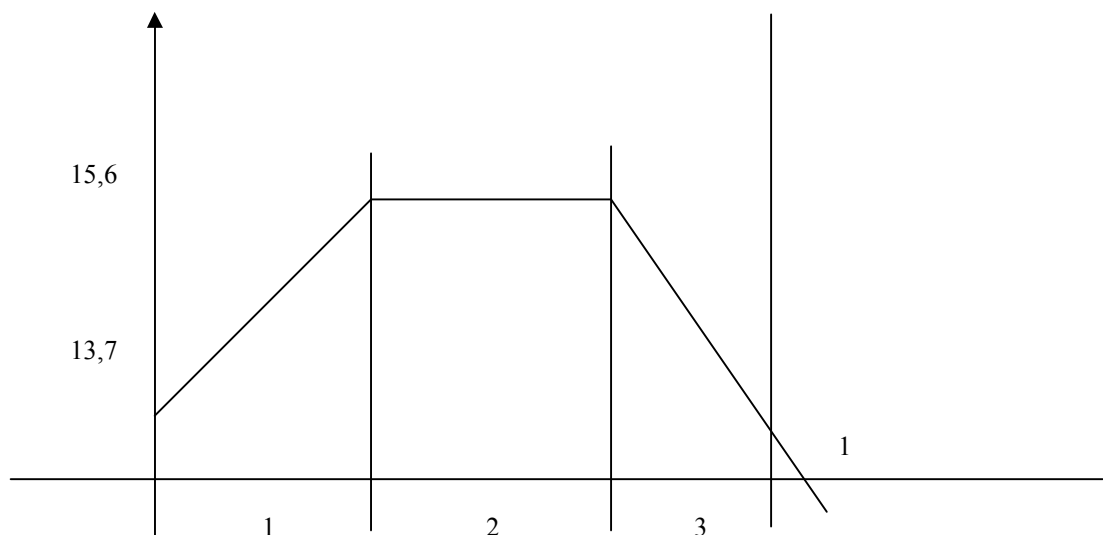

Рис. 6. Життєвий цикл депозиту

Якщо розглядати життєвий цикл депозиту, то можна зробити такі висновки (рис. 6):

1) на 1-му етапі, що починається від-

разу після підвищення номінальної ставки відсотка від 13,7 до 15,6 стимулювальний вплив на заощадження буде інтенсивно по-

силюватися, про що свідчить крута лінія стимулювання. Цей період переважно короткий;

2) на 2-му етапі ефект підвищення ставки відсотка стабілізується і лінія стимулювального впливу стоїть на одному рівні навіть при незмінній номінальній ставці. У цей період більшість вкладників придивляється до інфляційної тенденції та динаміки оподаткування і починає підраховувати свої втрати за вкладами від зниження реальної ставки від 15,6 до 1%;

3) на 3-му етапі вкладники усвідомлюють, що при незмінній номінальній ставці їхні доходи за депозитами зменшуються. Тоді лінія стимулювального впливу спадає навіть за підтримання номінальної ставки і опускає проти максимального рівня більш ніж на 14%.

Ці тенденції підтверджують сформульоване вище твердження про те, що в Україні ще діють чинники, які деформують стимулювальний вплив депозитної ставки банків на темпи зростання вкладної активності населення.

Стан довіри населення до українських банків низький. Це істотно знижує зацікавленість розміщувати кошти на вклади. Хоча стан довіри не має визнаного офіційного статистикою показника, про нього опосередковано можна судити за динамікою кількості ліквідованих банків. За роки незалежності ліквідовано понад 90 банків, що становить майже 50% від їхньої кількості у середині 2002 р. Темпи ліквідації банків явно підвищуються: якщо у 1992-1996 рр. було ліквідовано 32 банки (у середньому шість банків на рік), то у 1997-2001 рр. – 68 банків (у середньому 13 банків на рік). Тільки у 2001 р. припинили свою діяльність 12 банків і у 24 банків відізняно ліцензії на окремі види операцій. Але за останні 5 років стан розвитку діяльності банків є досить стабільним, так у 2006 р. збанкрутіли лише 3 вітчизняні комбанки, що не могло не позначитись на довірі населення до банківського сектору [3].

Висока ризиковість банківської діяль-

ності в Україні визначає особливу актуальність проблеми захисту заощаджень населення, розміщених у банківській системі. Ця проблема має два складники: внутрішній і зовнішній захист.

Внутрішній захист заощаджень населення ґрунтується на забезпеченні стабільності та підвищенні ефективності функціонування банківської системи загалом і кожного конкретного банку зокрема. Він передбачає:

- створення адекватної реальним економічним умовам системи управління ризиками комерційних банків;

- забезпечення правового захисту прав та інтересів банків у їх взаємовідносинах з клієнтами та органами державного управління;

- підвищення ефективності банківського нагляду.

Для того, щоб комерційні банки мали змогу запровадити ефективну систему управління ризиками, необхідно розробити організаційні та методичні засади цієї проблеми, а також забезпечити комплексний підхід до стратегії зростання обсягів заощаджень у банківській системі.

Важливо також переорієнтувати політику банків від одержання короткострокової вигоди до довгострокових стратегій розвитку, що органічно поєднують фактори зростання доходів та відносно низькі витрати і дають змогу постійно підвищувати ефективність діяльності банків та закладати базу для майбутнього зростання.

Зовнішній захист заощаджень населення має на меті створення спеціальних фондів, які виступають гарантом повернення вкладів у разі банкрутства окремого банку або кризи банківської системи.

Отже, проведений аналіз свідчить про те, що розвиток банківського стимулювання заощаджень населення перебуває під впливом протилежних економічних інтересів населення та банків. У розвинутих банківських системах створені механізми максимального узгодження цих інтересів. Для захисту інтересів вкладників створені ефекти-

вні механізми гарантування депозитів населення, а для захисту інтересів банків сформувалися могутні структури, що спеціалізуються на обслуговуванні населення, створюють особливу ощадну систему, яка забезпечує їм вигідність роздрібних депозитних операцій.

Україна вже сформувала механізм, який захищає інтереси вкладників через створення фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Так, Фонд гарантування внесків фізичних осіб збільшив максимальну суму гарантованої компенсації з 15 тис. до 50 тис. грн. [2]. Але коефіцієнт покриття депозитного портфеля населення складає менше 0,8% .

Крім віддачі та надійності банківських вкладів, важливими у стимулюванні заощаджень населення є такі аспекти банківської діяльності, як зручність і комфортність, які вимагають розширення асортименту депозитних послуг населенню.

Серйозним недоліком формування депозитної бази банків є відсутність в Україні ринку довгострокових заощаджень. Незважаючи на відсутність відповідних даних офіційної статистики, можна зазначити, що переважна частина заощаджень у банківській системі формується на 3-6 місяців, менша – на рік і зовсім незначна – на 1,5-2 і більше років. Причинами цього є досить нестабільна політична, економічна, демографічна ситуація у державі.

Так, недостатній рівень впевненості населення у надійності та безповоротності досягнутої економічної та політичної стабілізації через повільне просування структурних та адміністративних реформ, відсутність довіри до банківської системи внаслідок повної втрати вкладів у результаті інфляційного знецінення у 1992-1995 рр. і банкрутства окремих банків призвели до того, що населення не має повної впевненості у захисті своїх вкладів через систему гарантування вкладів, оскільки вона гарантує відшкодування лише незначних сум і належно себе не зарекомендувала на практиці.

Отже, необхідно активно впливати на

чинники, які створюють позитивний фон для розвитку довгострокових заощаджень. Серед них: прискорення пенсійної реформи і формування на її засадах у банківській системі пенсійних заощаджень. У розвинених країнах це найпотужніший і довготерміновий вид заощаджень.

Сучасний клієнт світового приватного банківського сектору все більше як зовнішньо, так і за своєю суттю відрізняється від традиційного уявлення про нього. Розміщення грошей у банку він розглядає, швидше, як інвестицію, що здійснює у розрахунку на одержання прибутку, ніж просто зберігання цінностей.

Зараз з'являється і в Україні відповідна категорія клієнтів-підприємців та населення, що отримують дохід за рахунок банків і хочуть примножити власний капітал. Це ставить завдання перед банками здійснювати більш складні фінансові операції, щоб задовольнити потреби своїх клієнтів, раніше було достатньо продемонструвати рівень сервісу не нижчий, ніж у конкурентів. У сучасних умовах, щоб утримати і залучити нових клієнтів, важливим є комплексний підхід в обслуговуванні, поєднання депозитних послуг з розрахунковими, здійснення зовнішньоекономічної діяльності, надання консультативних послуг.

Створення належних умов для формування довгострокових депозитів, які є джерелом започаткування і розвитку довгострокового кредитування, а відповідно – забезпечення економічного зростання на тривалу перспективу є нагальним завданням законодавчої і виконавчої влади в Україні.

Щоб залучити заощадження населення, банки повинні дбати про розвиток системи безготівкових масових платежів через карткові рахунки. Карткові рахунки мають переваги над поточними рахунками, оскільки за ними можна здійснювати більшість поточних платежів, і переваги над строковими рахунками, оскільки за ними виплачують значно вищу ставку депозитного відсотка, ніж за поточними рахунками.

Другим напрямом, який необхідно ро-

звивати, щоб розширити масові безготівкові платежі населення, є надання фінансових послуг банками клієнтам щодо оплати товарів та послуг за їх дорученнями. Через укладання угод із страховими, комунальними, комунікаційними та іншими підприємствами банки можуть здійснювати відповідну оплату послуг за дорученнями своїх клієнтів з їхніх рахунків автоматично.

Висновки. Можливість залучати вільні кошти населення залежить від сприятливих та економічно вигідних умов, а також довіри до відповідних установ, які залучають заощадження населення. Для збільшення заощаджень необхідно передусім впровадити заходи на рівні держави та банків:

На рівні держави:

- виробити відповідну соціальну політику щодо підвищення доходів населення із забезпеченням економічного зростання. Важливо також зменшити диференціацію доходів населення, створити і нарощувати середній клас (підтримувати підприємницт-

во, розвивати малий і середній бізнес), що дасть змогу розширити базу для заощаджень;

- забезпечити стабільність національної валюти, стимулювати заощадження у національній валюті, створюючи більш вигідні і привабливі умови вкладів;

- удосконалити систему страхування депозитів, забезпечити зниження ризиків страхування, контроль за банківськими і небанківськими депозитними установами.

На рівні банків:

- запроваджувати сучасні методи управління заощадженнями фізичних осіб, розширювати види вкладів, створювати гнучкі й привабливі умови їх залучення, диференціювати відсоткові ставки закладами залежно від виду, строку та інших умов;

- запроваджувати більш гнучкі форми вкладів, які поєднують процеси заощадження з кредитуванням населення на пільгових умовах;

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 // ВВР. – 2001. – № 5-6.
2. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20.09.2001 // ВВР. – 2002. – № 5.
3. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 07.12.2000 // ВВР. – 2003. – № 37.
4. *Гриньков Д. В.* Долг и путь // Бизнес. – № 16. – 2008. – 27с.
5. *Панчишин С., Савлука М.* Доходи і заощадження в перехідній економіці України. – Львів, 2002. – 268 с.
6. *Савченко П. В., Кокина Ю.П.* Политика доходов и заработной платы. – М.: Юрист, 2000. – 456 с.
7. <http://www.glossary.org.ua>
8. <http://news.finance.ua>
9. www.bank.gov.ua
10. www.ukrstat.gov.ua